

MANAS DESTANINDA HOŞGÖRÜ*

Dr. Naciye YILDIZ

Hacmi bakımından dünyanın en büyük destanı olan Kırgız Türklerine ait Manas Destanı, destana yansıyan ortak motifler dikkate alındığında, bütün Türk boyları açısından bir ansiklopedi özelliği taşımaktadır. Ayrıca, destanın kahramanları ve olayları idealize edilmiş olmayıp, olumlu ve olumsuz davranışlar ile meziyetleri ve zaafı bir arada yansıması bakımından evrensel insan ilişkileri için de önemli bir kaynak durumundadır.

Günümüz dünyasında, insan ve toplum ilişkileri üzerinde çeşitli davranış şekillerinin olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu davranışlar içinde hoşgörü, ilişkiler üzerinde genellikle olumlu etkileri olan bir davranış şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski dilimizde "müsamaha", "tolerans" kelimeleri ile karşılanan bu düşünce ve buna bağlı davranış şekli, günümüz dünyasında gün geçtikçe önem kazanmaktadır. 1995 yılının önemli ise hem "Hoşgörü Yılı" olarak ilan edilmesi, hem de "Manas Destanının 1000. Yılı" olarak kabul edilerek bütün dünyada kutlanmasıdır. Bu sebeple, bu iki önemli konuyu bir araya getirerek Manas Destanına hoşgörünün nasıl yansıdığını belirlemeye ve sonuçlarını değerlendirmeye çalışacağız.

Kırgız Türkleri arasında, hoşgörü karşılığı olarak "çıdamkaylık", "çıdamduuluk" kelimeleri kullanılmaktadır. Kırgız Türklerinin zengin sözlü edebiyatları içinde apayrı bir yere sahip olan ve "Kadim Kırgız ruhunun zirvesi" olarak nitelendirilen Manas Destanında, bu kelime, yer almamakla birlikte, pek çok olumlu ve olumsuz davranış biçimi arasında hoşgörü de dikkati çekmektedir. Buna verebileceğimiz örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Destanda ilk hoşgörü örneğini, Kıpçak hanı Kökçö ile Kalmuk prensi Alman Bet ara-

sındaki olayda görmekteyiz: Alman Bet, Kökçö'ye gelerek, Müslüman olmak istediğini söylediğinde, Kökçö, kendisini iyi niyetle karşılamakta, reddetmeyip nasıl müslüman olacağını öğretmektedir;

"Bu dünyadan geçende,

Öbür dünyada yetende,

Bize yol var mıdır?"

Kökçö bunu söyledi;

"Bıyığını kazıttırsan

Sakalını bıraktırsan

Kahkülünü kırtırsan,

Başındaki kalpağın armasını çıkarttırsan

O cuma ile bu cuma,

Arasına yedi gün,

Kendisi ile sekiz gün,

Behište(1) girer dediler."*(2)

Bu mısralar, destanda, din konusundaki hoşgörünün bir ifadesidir. Bunun üzerine Alman Bet, kendisine söylenenleri yerine getirir. Müslüman olur ve hatta, olumlu sonuç alamamış olsa bile atasını ve anasını, dolayısıyla yurdunu da İslâmiyete davet etmek için yurduna gider. Bu davranışın aksini düşündüğümüzde, Kökçö'nün Alman Bet'e hoşgörü göstermemesi ise, ne kendisine ne de topluma bir kazanç sağlayacaktır. Din konusunda hoşgörüyü, Han Kökötay öldükten sonra, oğlu Bok Muran'un onun ölü aşını düzenleyişi sırasında da görmekteyiz:

"Kâfir ile Müslümanın

Hepsini bir tutarım,

Onun beri yanında,

Asil yerden haykırın!

Birini bırakmayıp çağırın!"*

"Bok Muran gibi töröden

Çıkan elçi gitti,

Dünyanın dört bir tarafını

Geçti,

* Eskişehir'de düzenlenen VI. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri'nde tebliğ edilmiştir.

*Kâfir ile Müslümanın
Hepsini çağırır.*»(3)

Bu mısralar ise, ölü aşına din farkı gözetilmeksizin herkesin çağırıldığı'nın ifadesidir.

Manas Destanında din konusu dışında da hoşgörülü davranışlara verebileceğimiz örnekler vardır; Kökçö ile aralarının bozulması sonucu Manas'ın yanına giden ve onunla dost olan Alman Bet, çoğu zaman hiddeti baskın gelen Manas'a, şu sözleri söyleyerek sakin olmasını ve dolayısıyla hoşgörülü davranmasını öğütlemektedir;

*«Ey tentek(4) ne dersin
Hiddetini bassana!
Aklını kullansana!
Gülerek söylersen
Gün değmiş gibi görünür,
Kaşlarını çatıp söylersen
Kar yağacak gibi görünür.»*(5)

Manas Destanında bütün ilişkiler gün değmiş gibi parlak ve çekişmesiz değilse de, bu mısralar, hoşgörünün ve onun zıddı bir anlayış olan hiddetin, insanları ve dolayısıyla ilişkileri ne yönde etkileyeceğinin ifadesidir.

Manas Destanında, eşler arasındaki ilişkide de hoşgörü ile ilgili değerlendirme yapabileceğimiz örneklerle karşılaşmaktayız; Manas'ın eşi Kankey, Manas sefere çıkacağı zaman, uğursuz saydığı bu yılda sefere çıkmasını tavsiye eder, ancak, buna hiddetlenen Manas, Kankey'e kamçı ile vurur. Bunun üzerine,

*«Han balası Kankey
Kars kars gülüverdi.
«Hiddetini basagör töröm!
Akluna düşegör töröm!
Vardığın düşmanı basıp dön, töröm!
Baht aldırıp oradan dön, töröm!
Koşuşunda yolun açılın, töröm!
Yoldaşın Kızır(6) olsun, töröm!»
Kankey girdi evine.»*(7)

Görüldüğü gibi, Kankey, Manas kendisine iyi davranmamış olsa bile, hoşgörülü olabilmekte ve eşinin arkasından hayır dua etmektedir. Bu davranış, destanda asil kadının davranışı olarak yüceltilmektedir. Manas'ın savas ganimeti olarak aldığı, yani geleneğe göre evlenmediği için baybiçe(8) olamayan eşi Akılay, aynı davranışla karşılaştığında,

*«Vardığından geleme, töröm!
Dönüp evini göreme, töröm!
Kankey'i kucaklayama, töröm!
Bülküldökten(9) çekeme, töröm!*

*Kara ağzına kan dolsun, töröm!
Hayırsız gün doğsun, töröm!»*(10)

diye ilenir. Erkeğin kötü davranışına rağmen kadının hoşgörüsüz olması bile, Akılay'ın kara dilli, dilinde adeta siğil bulunan bir kadın olduğunun söylenmesiyle, yerilmektedir.

Hoşgörü ile ilgili örneğimiz sebebiyle de-ğindiğimiz ölü aşında, kâfirler ile müslümanların bir arada idare edilmesi ve yarışların düzenlenmesi işi, Manas tarafından yürütülür. Bundan dolayı kendisine, aşı katılanlar hakaret ederler ve kazandığı mükafatı yağmalarlar. Bu davranıştan sonra, Manas, çoralara sunuları söyler;

*«Asil çoram(11), ay ışığı,
Töbe çoram, gün ışığı,
Orongo kadın da olsa han idi,
Orongo'nun gönlü kalmasın,
Törölük(12) edeyim!
At alıp bindir!
Don alıp giydir.»*(13)

Bu mısralar, törönün, davranışı ile haketmesine rağmen aşağılanan birisine karşı gösterdiği hoşgörünün ifadesinden başka birşey değildir.

Destanda, Manas'ın atası Cakıp Han'ın, daha çocuk iken düşmana esir düşen ve yıllarca düşman içinde yaşayan kardeşi, Manas'ın namını ve onun Kırgızları esaretten kurtarıp yurt birliğini kurduğunu duyduktan sonra, beş oğlu ile birlikte göçü düzüp Manas'ın iline gelir. Uzaktan gelen bu akrabaları duyduğunda, Cakıp Han'ın eşi Baybiçe Bağdı Döölöt ve Manas'ın eşi Kankey, onlardan Manas'a hayır gelmeyeceğini şu sözlerle ifade ederler;

*«Yıkılan ardıça benzeyen kuru baş(14),
Yırtılan barçaya(15) benzeyen kuru baş,
Bir tanem Manas'a kuru baş,
Zor gün doğmuş değil mi, kuru baş,
Bir tanem Manas'a, kuru baş,
Felâketli gün doğmuş değil mi, kuru baş,
Beş börül(16) bir börünü dalarsa, kuru baş,
Dalayıp yerse etini, kuru baş,
Rahat rahat doyar bu börü, kuru baş,
Akraba ile tuz koyul, kuru baş,*

*Kolmuhtan gelen akrabam, kuru baş,
Asla sana il olmaz, kuru baş,
Kitaydan gelen akrabam, kuru baş,
Asla sana yurt olmaz, kuru baş,
Börbölçün adlıdan hayır gelir mi, kuru
baş,
Dörbölçün adlıdan hayır gelir mi, kuru
baş,
Agalday adlıdan hayır gelir mi kuru baş,
Çagalday adlıdan hayır gelir mi kuru
baş,
Köbçegös adlıdan hayır gelir mi kuru
baş,
Kös Kaman adlıdan hayır gelir mi kuru
baş,
Akraban ile tuz koyul, kuru baş.»(17)*

diye, Cakıp Han'a kızarlar. Sonradan, akrabaların ihaneti ile kadınların haklı oldukları ortaya çıkacaktır; ancak, akrabaların geldiklerini duyar duymaz bu iki kadının hoşgörüsü davranması, Cakıp Han'ı kızdırır ve eşine,

*«Asil kötü ihtiyarsın, çirkin,
Huda kulmuş kusurlusun, çirkin,*

...

Ahılsızlıktan söylüyorsun, çirkin»(18)

diye, hakaret eder. Bu örnek, yukarıda, Manas'ın Kanıkey'e davranışı ile benzerlik göstermekte ve bizi, destanda, asil kadının daima hoşgörülü davranmasının beklendiği sonucuna götürmektedir.

Kadınların bu sözlerine rağmen, Cakıp Han ve Manas, bu akrabalara sahip çıkarlar, onlara yurt verirler, sünnet ettirip Müslüman olmalarını sağlarlar. Aralarında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığa ise,

*«İki akraba vuruşursa
Ertesi gün barışır.»(19)*

anlayışıyla, hoşgörü ile yaklaşılır. Nitekim, akrabalar ile karşılıklı ilişkiler sırasında bir ganimetin paylaşımı yüzünden kırılgan çıkabileceğini hissettiği an, Manas, çorası Alman Bet'e şunu söyler;

*«Adı güzel ay ışığı çoram,
Kendi güzel gün ışığı çoram,
Hiddetlenmesene, çoram,
Oynayıp güllüp söyleşene, çoram
Benim atam Cakıp Bay, çoram,
Cakıp Bay ile kardeş, çoram,
Yaşlı Kös Kaman, çoram,
Altınışa çıktığında, çoram,
Atlanıp sefere geldiğinde, çoram,
Hiddetlenmesin, çoram,*

*Kargışı bize değmesin, çoram,
Hiddetlenmeden duradur, çoram,
Ganimeti geri sal, çoram,
Ganimeti bölüp alalım, çoram,
Ganimetten eksiik kalalım, çoram.»(20)*

Bundan sonra, altını gümtüştü akrabaya bırakarak, Manas geri döner; ancak, Manas'ın bütün hoşgörüsü, kötü niyetli amcaoğlunun Manas için tuzak hazırlamasını engellemez. Bu hareket, hoşgörünün her zaman olumlu sonuç vermeyeceğini gösteriyor gibi görünse de, akrabaların kötü davranışının destanda lanetlenmesi ve sonuçta cezalarını bulmaları, yine hoşgörünün tercih edilmesi gereken bakış tarzı olduğunu göstermektedir.

Destanda hoşgörüye örnek teşkil edecek bir başka olay da Manas'ın oğlu Semetey ile dayısı Ümütöy arasında geçmektedir. Bu iki soydaş boy, Semetey'in görmeden methini duyarak açık olduğu Ayçörük'ü kaçıırarak evlenmesi üzerine, savaşın eşliğine kadar gelirler; çünkü, Ayçörük, aslında Ümütöy ile nişanlıdır. Bunun üzerine Ümütöy, Semetey'in yalkısını yağmalar, aralarında savaş çıkacağı sırada Semetey'in şu teklifi ile barışırlar;

*«Yahşı doğan kül Çora,
Ata binip alakoy,
Ümütöy'e varakoy,
Ümütöy dayım olur,
Ben yeğeni olurum,
Bir tayım vardı,
Alıp kaçıp ben geldim,
Alayım derse alın del
Aldığı yerde de olsa,
Atım olsa binsin del
Donum olsa giysin del
Beni yeğen kılın del
Kendisi dayı olsun del
Ak düşünce yalnız olur,
Ben de yalnızım,
İhmis sürüp ulu oluruz,
Birimiz kusurlu oluruz,
Ata yaşlı, bala yok,
Yurda fehdet ealaraz.»(21)*

Semetey'in bu teklifi üzerine Ümütöy, ordu-suna da danıştıktan sonra, Semetey'in teklifini kabul eder, aralarında geçen bu tatsızlığı, hoşgörü göstererek savaşa sebep vermeden hallederler.

Vereceğimiz son örnek ise, Manas ile çoralarının arasında geçen bir olaya dayanmaktadır; Manas, Kanıkey ile evlenmek üzere kalım hazırlayıp Kara Han'ın yurduna gittiğin-

de çoraları da Kara Han'ın misafiri olmuşlar, Manas'ı unutup yalnız başına bırakarak yiyip içip eğlenmektedirler. Manas'ın üzerinde nişan bulunan okunu atarak verdiği işarete üzerine akılları başlarına gelir ve başlarına gelebileceklerden dolayı korkarlar;

*İçmeden kalan kırk çora,
Yemeden kalan kırk çora,
Korkup şimdi söylediydi;
"Bu Manas'ın yanında
Kara başlı kişi yok,
Dört bacaklı it bile yok,
Törü Manas kırmaz mı?
Bizi kırıp yok etmez mi?
Çabuk atılan kırk çora!
Biz Manas'a varalım!
Varıp cevabımızı verelim!"*

*Birinin atına
Biri binip koştı,
Birinin elbisesini
Biri giyip koştı.
"Aş yemedik taş yedik,
Han eşiği kal'ada
Kara acı ile aş yedik,
Sağlam eşiği pehitip
Zorluk ile aş yedik,
Ala Dağ gibi Manas Han,
Aşırır mısın yanılığımızı?
Ağın Su gibi Manas Han,
Geçirir misin suçumuzu?
Kesici olursan baş iştel
Döküldü olursan kan iştel!"(22)*

Bunun üzerine

"Manas gülüp iyilik gösterdi, dedi ki diyor;

*"Kırk çora seni kırmayacağım,
Kırıldığını da görmeyeyim!
Akılı sana vereyim!
Düşman yerinden çekeyim!
Sana hırslanıp ne yapayım?"(23)*

Manas'ın çoralarının suçunu, yanılığını aşırıp geçirmesi yani cezalandırıp öldürebilecekleri onları affetmesi, hoşgörü açısından başka bir olumlu davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda, «Aşırır mısın yanılığımızı/Geçirir misin suçumuzu» sözleri, birkaç yerde tekrarlanan bir kalıp sözdür. Bilindiği gibi, sözlü gelenek içinde destanların ayrı bir önemi vardır ve onlar, toplumun kültürünü bize aktarır. Manas Destanının üslup bakımından incelediğimizde, gelenek halini almış davranışların, kabullerin, değer yargılarının kalıp sözler halinde tekrarlandığını görmekteyiz.

Bu kalıplardan birisi de, suçların bağışlanması, yani, hoşgörü ile ilgili olan kalıptır. Dolayısıyla, Manas Destanında, hoşgörünün, önemli kabullerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi, Türk boyları, uzun asırlardan beri ayrı coğrafyalarda yaşamaktadırlar; ancak ortak bir geçmişe ve kültüre sahiptirler. Bundan sonra, Türk boylarının kültürel varlıklarını tanıyıp bu açıdan bir bütünlük oluşturabilmeleri, ancak, Oğuz Destanı gibi, Manas Destanı gibi, Dede Korkut Hikayeleri gibi, ortak kültürün abide eserlerini tanıyıp, bugüne taşıdıkları mânâ ve değeri anlayabilmeleri sayesinde olacaktır. Bunun için, bu eserleri sadece bir kültürel miras olarak görmeyip, onlara, ders alabilecek şekilde bakmayı bilmek gerekmektedir. Bütün Türk boylarının birbirini yeniden tanıyıp bağlarını kuvvetlendirmeye çalıştığı günümüzde, elbette, istenmediği halde, arada yanlış anlaşılmanın veya ihmallerin oluşturacağı kırgınlıklar da meydana gelebilecektir; fakat, bu kırgınlıklar, asırlarca birbirinden ayrı kalmış Türk boylarının tekrar biraraya gelebilmek ve kaynaşabilmek için, tarihin önlerine çıkarttığı bu fırsattan yararlanmalarını engellememelidir.

Türk boylarının kültürel bütünlük içinde kaynaşabilmeleri için, Manas'ın çoralarının ifadesi ile yapılan hataların, küçük kırgınlıkların Ala Dağlardan aşırılması, Ağın Sularından geçirilmesi; yani hoşgörü yılında hoşgörü ile karşılanması en büyük dileğimizdir.

NOTLAR

- 1) Behişt; Cennet.
- 2) W. Radloff, Proben V, s. 9.
- 3) W. Radloff, a.g.e., s. 148.
- 4) Téntek; Haylaz, yaramaz, gub, dell.
- 5) W. Radloff, a.g.e., s. 149.
- 6) Kıdır; Hızır.
- 7) W. Radloff, a.g.e., s. 211.
- 8) Baybıç; Birinci eş, hanım.
- 9) Bülküldök; Karın aşığı kısmının iş tıraşını kuşatan zar.
- 10) W. Radloff, a.g.e., s. 212.
- 11) Çora; Yiğit.
- 12) Törü; Bey, İlder.
- 13) W. Radloff, a.g.e., s. 181.
- 14) Kuru baş; Boş kafalı, akilmsz.
- 15) Barça; Diba (ipekli kumaş adı)
- 16) Börtü; Kurt.
- 17) W. Radloff, a.g.e., s. 227.
- 18) W. Radloff, a.g.e., s. 228.
- 19) W. Radloff, a.g.e., s. 242.
- 20) W. Radloff, a.g.e., s. 275.
- 21) W. Radloff, a.g.e., s. 335.
- 22) W. Radloff, a.g.e., s. 98.
- 23) W. Radloff, a.g.e., s. 98.